

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA DISKURS TAHLILI VA UNING TASNIFI

Eshchonov Sanjar Erkinbayevich

O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi, Amaliy ingliz tili va
adabiyotshunoslik kafedrasida o'qituvchisi.

E-mail: EshchonovS@gmail.com

Tel: +998 94 631 33 32

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti Turizm fakulteti Ingliz tili kafedrasida
mudiri, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent, **Yusupova M. A.**
taqrizi asosida

Annotatsiya: maqolada zamonaviy tilshunoslikda "diskurs" atamasiga
berilgan ta'riflar, diskursning bir qancha fanlar bilan aloqasi, uning o'rganish
ob'ekti, tilshunoslik fanida "diskurs" tushunchasiga nisbatan turli yondashuvlar
mavjudligi, muloqot nuqtai nazaridan tadqiqotchilar e'tiborini barcha ma'nodagi
"nutq"ga qaratilganligi, ya'ni tabiiy nutq, kommunikativ vaziyat, nutq jarayonining
faolligi xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: badiiy nutq, kommunikativ vaziyat, nutq jarayoni, diskurs,
matn, sotsiolingvistika, pragmatolingvistika, kognitiv jarayon, lingvistik-stilistik,
muloqot registrlari

DISCOURSE ANALYSIS AND ITS CLASSIFICATION IN MODERN LINGUISTICS

Annotation: In the article, the definitions given to the term "discourse" in
modern linguistics, the relationship of discourse with several disciplines, the object
of its study, the existence of different approaches to the concept of "discourse" in
the science of linguistics, and the attention of researchers from the point of view of
communication are drawn to "focused on "speech", that is, natural speech,
communicative situation, activity of the speech process are discussed.

Key words: artistic speech, communicative situation, speech process,
discourse, text, sociolinguistics, pragma linguistics, cognitive process, linguistic-
stylistic, communication registers

Аннотация: В статье даны определения термину «дискурс» в
современной лингвистике, связь дискурса с несколькими дисциплинами,
объект его изучения, существование различных подходов к понятию
«дискурс» в науке языкознании. , а внимание исследователей с точки зрения
общения обращено на «ориентированность на «речь», то есть речь идет о
естественной речи, коммуникативной ситуации, активности речевого
процесса.

Ключевые слова: художественная речь, коммуникативная ситуация, речевой процесс, дискурс, текст, социолингвистика, прагматическая лингвистика, когнитивный процесс, лингвостилистический, регистры общения.

Hozirgi vaqtda diskurs lingvistik, falsafiy, adabiy-nazariy, siyosiy, etnologik, pedagogik, tarixiy va hatto mediashunoslikdagi turli hodisalarni tavsiflovchi ko'p ma'noli tushuncha sifatida e'tirof etiladi. Ammo shuni ko'rish mumkinki, "diskurs" va "matn" tushunchalari qo'shma ma'noda qo'llanilib, hozirgi kunga qadar tadqiqotlarda bir vaqtda qo'llanilgan. Zamonaviy tilshunoslikda "diskurs" atamasiga aniq ta'rif berilmagan. Diskurs bir qancha fanlarning o'rganish ob'ekti hisoblanadi. Tilshunoslik fanida "diskurs" tushunchasiga ta'rif berishga bir qancha yondashuvlar mavjud. Masalan, muloqot nuqtai nazaridan tadqiqotchilar e'tiborini barcha ma'nodagi "nutq"ga qaratadi, ya'ni tabiiy nutq, kommunikativ vaziyat, nutq jarayonining faolligi va hokazo. T.V.Matveevaning "Lingvistik atamalarning to'liq lug'ati" lug'atida u nutqni quyidagicha izohlaydi: Sotsiolingvistika nutqda ishtirok etuvchi kommunikatorlarni keng ijtimoiy-madaniy kontekstda nutqni amalga oshirish nuqtai nazaridan tekshiradi, ularni muayyan ijtimoiy guruh vakillari deb hisoblaydi¹. Ijtimoiy-lingvistik tamoyillar nuqtai nazaridan V.V. Karasik nutqni "muayyan ijtimoiy guruh a'zolarining nutqi yoki qandaydir tipik nutqiy xatti-harakatlar holatidan kelib chiqadigan nutq harakati" deb hisoblaydi².

Kognitiv nuqtai nazardan, nutqni muvaffaqiyatli nashr etish va tushunish uchun zarur bo'lgan turli xil bilim tizimlarining ierarxik mohiyatidir. Nutqni shu nuqtai nazardan ko'rib chiqish uchun E.S. Kubryakova va O.V Aleksandrovaning ta'rifi "Diskurs – bu nutqning tug'ilishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan kognitiv jarayon"³. Nutqni o'rganishning struktur jihati uni formal va substantiv bog'lanish nuqtai nazaridan tahlil qiladi, uni bir-biri bilan semantik bog'langan ikki yoki undan ortiq gaplar sifatida ko'rsatadi. Lingvomadaniyatshunoslik sohasida nutqni o'rganishda birinchilardan bo'lib har qanday etnik guruhning nutqiy xususiyatlari, nutq shakllari, ushbu til madaniyatining afzalliklariga e'tibor beriladi. Nutqni o'rganishga lingvistik-stilistik yondashish muloqot registrlari va ularning funktsiya mezonlarini belgilashda, shuningdek, og'zaki va yozma nutqni, ularning janrlari va turli uslubiy xususiyatlarini tahlil qilishda o'z ifodasini topadi. Diskurs ta'rifiga

¹ Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов. – Р-на-Д.: Феникс, 2010. – 562 с.

² Карасик В.В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.

³ Кубрякова Е.С., Александрова О.В. Виды пространства, текста и дискурса // Категоризация мира: пространство и время: матер. науч. конф. – М.: Диалог-МГУ, 1997. – С. 19-20.

nisbatan yuqorida aytilgan barcha yondashuvlar bir-birini inkor etmaydi, aksincha, ular bir-birini to'ldiradi, uning qo'llanish doirasini kengaytiradi, "diskurs" tushunchasini har tomonlama ko'rib chiqish imkonini beradi. Tadqiqotchi Xolmurodovaga ko'ra, "pragmatikaga oid tadqiqotlarda asosiy tahlil birligi to'liq shakllangan matn yoki boshqa turdagi nutqiy, diskursiv tuzilmalar bo'ladi... lisoniy birliklarning pragmatik imkoniyatlari faqat ularning matn, diskurs sharoitida faollashuvda namoyon bo'ladi."⁴

Diskurs atamasi XX asrning 70-yillarida qo'llanila boshlandi. Ma'lumki, "discourse" atamasi fransuz tilida "discourse" – nutq, ingliz tilida esa "discourse" – muhokama, ifoda, nutq ma'nolarini bildiradi. "Diskurs" atamasi mustaqil atama sifatida ilk bor yigirmanchi asrning 50-yillarida ishlatilgan. Benvenist tadqiqotida "ma'ruzachi tomonidan aytilgan nutq", amerikalik olim A. Xarris 1952 yilgi asarida nutqqa oid fikrlarini bildirgan. Bu davrda olim Yu. Xabermas nutq masalasini sharhlar ekan, shuningdek, nutq muloqotning maxsus shakli, muntazam suhbat ekanligini tushuntirdi. T.M. Nikolaeva nutqning turli ta'riflarini hisobga olib, eng muhimlarini ta'kidlaydi: a) izchil matn; b) matnning og'zaki shakli; b) dialog; v) gapning ma'no jihatdan bog'langan turlari; d) og'zaki yoki yozma nutq⁵. Patrik Serio o'zining "Fransuz maktabida nutq tahlili" maqolasida hozirda diskurs atamasiga nisbatan qo'llaniladigan bir qancha qoidalarni ko'rsatadi: "1. Sossyur tushunchasiga ko'ra, u "nutq" so'zining ekvivalenti, ya'ni har qanday o'ziga xos so'zdir. 2. So'z birikmasidan kattaroq birlik. 3. Nutq vaziyatini hisobga olgan holda so'zlovchining qabul qiluvchiga ta'siri. 4. Gapning asosiy turi sifatida suhbat. 5. So'zlovchiga tegishli "nutq" va boshqalar. 6. Til birliklarining qo'llanilishi, ularning nutqda dolzarbligi. 7. Nutqning ijtimoiy yoki mafkuraviy jihatdan cheklangan shakli. 8. Matnni tuzish shartlarini o'rganish bo'yicha nazariy loyiha⁶. Bundan tashqari, olimlar nutq haqida turli xil ta'riflar va fikrlarni bildiradilar. N.D. Arutyunovanning ta'kidlashicha, "muloqot insonning kognitiv ongidagi o'zaro ta'sir mexanizmining tarkibiy qismi", hayotga to'la"⁷. Stepanov nutqni "til ichidagi til" deb ta'riflaydi⁸.

⁴ Холмуродова М. И. Эркин Аъзам киноқиссалари тилининг соціопрагматик аспекти. -: Filol. fanl. d-ri. diss. –Andijon,2021. – 19 b.

⁵ Николаева Т.М. Лингвистика текста: Современное состояние и перспективы // Новое в зарубежной лингвистике. – 1978. – №8. – С. 5-39.

⁶ Серю П. Как читаются тексты во Франции // В кн.: Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса. – М.: Прогресс, 1999. – С. 12-53.

⁷ Арутюнова Н.Д. Дискурс // В кн.: Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 136-137.

⁸ Степанов Ю.С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип. Причинности // Язык и наука конца XX века: сб. ст. – М.: РГГУ, 1995. – С. 35-73.

M. Baxtin nutqni “adresat va adresat muloqot qiladigan muloqot modeli” deb ta’riflaydi. Chunki gapning xarakterli jihati shundaki, u uch tarafdin biriga, ya’ni adresatga qaratilgan bo’lib, so’zlovchi va tinglovchi ishtirokini taqozo etadi ⁹.

"Diskurs" atamasi bilan bog'liq qoidalarning ko'pligi uning tadqiqot yo'nalishlarining ko'pligi bilan bog'liq. Shu munosabat bilan T. Van Deyk "Keng ma'noda nutqni til shaklining murakkab birligi - ma'no va harakat, o'z navbatida kommunikativ akt nuqtai nazaridan batafsil tavsiflash mumkin" deb ta'riflaydi¹⁰. Bunday ta'riflarga asoslanib, ko'pchilik tadqiqotchilar nutqni “yozma matnda yoki og‘zaki nutqda sodir bo‘ladigan, ma’lum bir kognitiv va tipologik asoslangan kommunikativ makonda sodir bo‘ladigan kommunikativ hodisa” deb atashadi; biri “matndan tashqari ekstralingvistik omillardan (dunyoni bilish, g‘oyalar, tushunchalar, adresat maqsadi) tashkil topgan murakkab kommunikativ tuzilma” ekanligini tushuntiradi. T. Van Deyk nutqni misol qilib olgan holda, nutqning o'zini, balki ijtimoiy jihatini ham e'tiborsiz qoldirmaslik yaxshiroq deb hisoblaydi. Diskurs tushunchasini tushunish uchun biz turli xil ekstralingvistik omillarni hisobga olishimiz kerak. Masalan, “Til mavhum til tizimi sifatida real nutq shaklida mavjud... Muloqot hamisha inson faoliyatining ma’lum bir sharoitida, ma’lum ijtimoiy makonda sodir bo’ladi”¹¹, deydi olim. Daraja ko’rsatkichi va tamoyillarisifatida M. Stubbs nutqning quyidagi xususiyatlarini ko'rsatadi:

a) “formal nutq – gapdan kattaroq til birligi”; b) “kontent nutqi tilning ijtimoiy kontekstda qo‘llanilishi bilan bog‘liq”; b) “muloqot o‘z tashkil etishda interaktivdir, ya’ni dialog bilan tavsiflanadi”¹².

Tadqiqotchi V.E. Chernyaevskaya ishida nutqning ikkita ta'rifi mavjud:

a) «Muloqot — yozma matnda va og‘zaki nutqda o‘z aksini topadigan, ma’lum kognitiv va tipologik asoslangan kommunikativ makonda sodir bo‘ladigan o‘ziga xos kommunikativ vaziyat»;

b) “muloqot” – mavzuga oid munosabatga ega matnlar majmui: umumiy mavzu asosida nutqda tizimlashtirilgan matn. Nutqning ma’nosi bitta matn bilan ochib berilmaydi, u matnlararo darajada, ya’ni ko‘p matnlar majmui nisbati asosida aniqlanadi”¹³. V.E. Chernyaevskayaning fikricha, nutqning bu ikki ta'rifi o'zaro

⁹ Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 310 с.

¹⁰ Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М., 1989. – 312 с.

¹¹ Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. – М., 2004. – 367 с

¹²Stubbs M. Discourse analysis: the sociolinguistic analysis of natural language. – Chicago: University of Chicago Press, 1983. – 272 p.

¹³ Черняевская В.Е. Лингвистика текста. Лингвистика дискурса: учеб. пос. – М.: Наука, 2013. – 208 с.

bog'liq bo'lib, ular kognitiv hodisaning turli tomonlarini ochib beradi. Tadqiqotchi olim G. Anes "muloqotning xarakteristikalarini dinamiklik, funksionallik, dolzarblik, jarayon, kognitiv harakat, tovush yoki grafik tasvirdagi lingvistik xomashyo va shartli ravishda yopiqlik (chunki u ma'lum bir vaqt oralig'ida, ma'lum bir muhitda sodir bo'ladi va kimgadir yo'naltiriladi, ma'ruzachilar o'zaro ta'sir qiladi)" ekanligini ko'rsatadi¹⁴. Diskurs nafaqat lingvistik, balki noverbal harakatlardan ham iborat. Bu muloqotga illokatsion ohang beradi. Matn faqat og'zaki vositalardan foydalanadi va kommunikativ maqsadga erishish uchun turli stilistik vositalardan foydalanadi. Bundan tashqari, diskurs o'zining presuppozitsiya bo'limida yashirin bo'lgan pretsedent matnlardan iborat bo'lishi mumkin. Precedent matnlar nutqning ma'nosini tushunishni ta'minlaydigan majburiy tarkibiy qismidir. Diskursning lug'atdagi ta'rifi quyidagicha: "Diskurs – bu ekstralingvistik-pragmatik, ijtimoiy-madaniy, psixologik va boshqa omillar majmuini aks ettiruvchi bog'langan matn; voqea aspektida olingan matn; maqsadli ijtimoiy faoliyat sifatida, odamlar va ularning ong mexanizmi (kognitiv jarayonlar) o'rtasidagi munosabatlarning tarkibiy qismi sifatida qaraladigan so'z. Diskurs nutqning paralingvistik harakatlaridan (imohoralar, mimikalardan) iborat"¹⁵.

Tadqiqotchi Sh.Gulyamovaga ko'ra, diskurs tushunchasi nutq, matn, dialog, uslub va hattoki til haqidagi an'anaviy tasavvurlarni o'zgartirib yuboradi. Alohida mualliflarga tegishli bo'lgan izoh va turli milliy an'analarga mos keluvchi "diskurs" iborasini qo'llashning uch asosiy sinfi alohida ta'kidlanadi¹⁶.

Birinchi sinfga mazkur atamaning mutlaq lingvistik qo'llanilishi kiradi va u ilk bor Z.Harrisning "Diskurs – tahlil" maqolasida qo'llanilgan. "Diskurs" (nutq) atamasining tilshunoslikda qo'llanilishi ham turlicha bo'lib, asosan matn, nutq va dialog kabi tushunchalarning an'anaviy shakllanishi va aniqlanishi holatlari ko'rib chiqilgan. Bir tomondan, diskurs kommunikativ vaziyatdagi nutq sifatida qaraladi va shuning uchun bu shaxsning nutq faoliyati bilan taqqoslaganda yanada aniq ijtimoiy mazmunga ega bo'lgan kategoriya sifatida ko'riladi. N. D. Arutyunovning yozishicha, "diskurs hayotiy so'zlashuvdir"¹⁷. Boshqa tomondan, zamonaviy (1970-yillarning o'rtalaridan) amaliyotni tahlil qilish, replikatsiya almashinuvi orqali

¹⁴ Энес Г. Мәтіндік семантикалық-этимологиялық кеңістіктің теориялық мәселелері: фил.ғыл.докт. дисс. – Алматы, 2010. – 35 б.

¹⁵ Арутюнова Н.Д. Лингвистический-энциклопедический словарь / под редакцией В.Н. Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 137 с.

¹⁶ Sh.Gulyamova. Monologik diskursdagi qo'shma gaplarning sotsiopragsmatik talqini (o'zbek va ingliz tillaridagi materiallar asosida). Filol.fan.d-ri diss. -Andijan, 2022, -25-b

¹⁷ Арутюнова, Н.Д. Дискурс[Текст] / Н.Д. Арутюнова// Лингвистический энциклопедический словарь.– М.: Советская энциклопедия, 1990.

amalga oshiriladigan muloqotjarayonida axborot harakatining qonuniyatlarini o'rganish bilan bog'liq; shunday qilib, kelib chiqishi Xarrisga borib taqaladigan anchayin strukturalichiziqning o'ziga xos davomi bo'ladi (odatda, bunday deb nomlanmagan bo'lsa-da), o'zaro ta'sirining ba'zi tuzilishini tasvirlaydi. Shu bilan birga, nutqning dinamik tabiatiga urg'u beriladi, bundan maqsad nutq va matnning turg'unligi haqidagi an'anaviy tushunchani farqlashdir. "Diskurs" atamasiga berilgan izohning birinchi sinfi asosan ingliz tilidagi ilmiy an'analarda uchraydi.

"Diskurs" atamasidan foydalanishning ikkinchi sinfi so'nggi yillarda ilm-fan doirasidan tashqariga chiqdi va publitsistikada mashhur bo'lib, fransuz tuzilmalariga va poststrukturalistlarga, birinchi navbatda M. Foukoga borib taqaladi. Mazkur ifodalar orqali an'anaviy uslub tushunchalarini ("uslub – bu inson demak") va individual til ("Dostoyevskiy uslubi", "Pushkin tili" va boshqalar) kabilarga izoh berib ketiladi. Shu tarzda tushunilgan "nutq" atamasi (shuningdek, Fuko ishlatgani kabi yasalgan va "nutqiy amaliyot" atamasi bilan tez-tez sinonim sifatida ishlatiladi) gapirish usulini tasvirlaydi va mutlaqo aniq bir ta'rifga ega – QAYSI yoki KIMning nutqi ekanligi ma'lum, chunki tadqiqotchilar hech qanday nutqqa qiziqish bildirmaydi, lekin uning o'ziga xos turlari keng parametrlar orqali belgilanadi. Bu yerda nutq ma'lum bir g'oyani o'z ichiga olgan stilistik o'ziga xoslikni anglatadi. Bundan tashqari, gapirish usuli asosan so'zlashuv mavzusini, unga tegishli institutlarni belgilaydi va yaratadi deb taxmin qilinadi.

Nihoyat, nemis faylasufi va jamiyatshunos Y. Habermasning nomi bilan bog'liq bo'lgan "diskurs" atamasining uchinchi ishlatilish holati ham mavjud. Bu avvalgi tushunchaga nisbatan o'ziga xos deb hisoblanishi mumkin, ammo u muhim xususiyatlarga ega. Ushbu uchinchi tushunchada "nutq" - bu ijtimoiy haqiqatdan, an'analardan, hokimiyatdan, muloqot holatlaridan va boshqalardan maksimal darajada olib tashlashda amalga oshiriladigan maxsus ideal muloqot turi bo'lib, so'zlashuv ishtirokchilarining fikr va harakatlarini tanqidiy muhokama qilish va asoslashga yo'naltirilgan bo'ladi. Yuqorida sanab o'tilgan uchta makro tushunchalar (shuningdek, ularning turlari) bir-biri bilan o'zaro ta'sirlashgan va o'zaro ta'sirlashib boradi. Shubhasiz, bu nuqtai nazarlar istisno emas, balki bir-birini to'ldiradi.

Darhaqiqat, diskurs — o'zida ijtimoiy ma'lumotlarni tashuvchi, hajmi qancha bo'lishidan qat'i nazar, ijtimoiy muhitda ishlatiladigan og'zaki yoki yozma nutqdir, degan xulosa bir qator tadqiqotlarda qayd etilgan to'xtam sifatida ko'zga tashlanadi. Ushbu nutq uning kim tomonidan qanday vaziyatda amalga oshirilayotganligiga ko'ra tahlil qilinadi. Bu ayni diskurs va matnlarda aniqroq namoyon bo'lishini ta'kidlab o'tish o'rinlidir. Tilshunos olim L. Raupovanning tadqiqotlarida o'rinli keltirilgan quyidagi fikrlarini quvvatlash mumkin. "So'zlashuv tili dialogik diskurs

shaklida namoyon bo‘ladi va bu diskurs hozirjavoblik asosida tuziladi. Lekin unutmash kerakki, so‘zlashuv tili deganda, faqat dialogni tushunmaslik kerak. Albatta, ular bir-biri bilan bog‘liq hodisa, shu bois yozma va og‘zaki adabiy til tarkibida har ikkala nutq shakli mavjud. L.V.Sherbaning fikricha,¹⁸ so‘zlashuv nutqi dialogik diskurs shaklida yuz beradi. Bu esa, dialogning tabiiyligini ta‘minlaydi. Til dialogdagina o‘zining haqiqiy borlig‘ini namoyon qiladi. Uning og‘zaki va yozma shakllari taqqoslab ko‘rilsa, adabiy tilning asosida monologik diskurs yotganligini ko‘ramiz”¹⁹. Nutqning tuzilishi ikkita tubdan qarama-qarshi rollarning – adresat va adresantning mavjudligini nazarda tutganligi sababli lingvistik aloqa jarayonining o‘zi ushbu ikki jihatdan ko‘rib chiqilishini talab qiladi. Nutqni qurish (yaratish, sintez qilish) jarayonlarini modellashtirish nutqni tushunish (tahlil qilish) jarayonlarini modellashtirish bilan bir xil emas. Diskurs ta‘limotida ikki guruh ajratiladi - nutq konstruksiyasini o‘rganidiganlar (masalan, ma‘lum bir ob‘yektning nomlashda leksik vositalarni tanlash) va qabul qiluvchining nutqini tushunishini tekshiradiganlar (masalan, tinglovchining qisqartirilgan leksik vositalarni qanday tushunish masalasi).

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (References):

1. Холмуродова М. И. Эркин Аъзам киноқиссалари тилининг сопиопрагматик аспекти. -: Filol. fanl. d-ri. diss. –Andijon,2021. – 19 b.
2. Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов. – Р-на-Д.: Феникс, 2010. – 562 с.
3. Кубрякова Е.С., Александрова О.В. Виды пространства, текста и дискурса // Категоризация мира: пространство и время: матер. науч. конф. – М.: Диалог-МГУ, 1997. – С. 19-20.
4. Серио П. Как читаются тексты во Франции // В кн.: Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса. – М.: Прогресс, 1999. – С. 12-53.
5. Арутюнова Н.Д. Лингвистический-энциклопедический словарь / под редакцией В.Н. Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 137 с.

¹⁸Щерба Л. В. Восточно-лужское наречие. -Петербург, 1915. -С.4.

¹⁹ Раупова Л. Диологик дискурсадаги полипредикатив бирликларнинг сопиопрагматик тадқиқи. Филол.фан.д-ри дисс. -Тошкент, 2012. -56- б.